

TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE URDUCA

Durmuş BULGUR*

ÖZET

Bütün dillerin tek bir dilden neşet ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak, dilin ortaya çıktığı vakit ve yeri tayin etmek ve onun gelişim sürecini izlemek zordur. Bunda yüzyıllar boyu çeşitli kültürel unsurların rol oynadığı, bu unsurların da tedrici olarak geliştiği, değiştiği ve nihayet yeni yeni dillerin ortaya çıktığı tarihi bir vakiadır. Öyle ki, bu hazırlık bilinci o dili konuşan kavimde dahi olmayabilir. Dil, ancak yazıyla kendi yenilik unsurlarını göstermeye başladığında hissedilir. Bu çalışmada Urdu Dili'nin aslı ile ilgili tartışmalar ve dilin tarihsel gelişiminde rolü olan etkenler konu edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Urdu, Hindi, Ahmed Han, Devband, Bhagti Hareketi.

ABSTRACT

That fact that all languages had originated from one language, nobody can deny it. But, it is difficult to determine the time and the place in which language come to existence, and to trace its development process. That is a historical fact that in this process different cultural elements acted own part along the centuries and these elements also developed and changed gradually and in the end new languages came to out. So much so that, this consciousness of preparation can not exist in that nation who is speaking that language. Language is being felt only at that time when it showed its element of newness with writing. In this study we have presented the origin of Urdu Language and its historical development process.

Keywords: Urdu, Hindi, Ahmad Khan, Deoband, Bhagti Movement.

Giriş

Urdu Dili'nin ortaya çıktığı zaman, mekân ve gelişim sürecini tayin etmek oldukça zordur. Araştırmacılar bu konuda daha ziyade kendi görüşlerine dayandıklarından aralarında görüş ayrılıkları vardır. Kimilerine göre Urduca'nın doğduğu yer taksimden önceki Hindistan'ın merkezi Delhi ve civarındaki bölgelerdir. Kimisine göre Lakhnov Urduca'nın beşiği; bir başkasına göre Pencab Urduca'nın asıl vatanıdır. Yine, Sindh ve Dekken'i Urduca'nın doğduğu yer olarak kabul eden araştırmacılar da vardır. Aynı şekilde araştırmacılar dilin doğduğu zamanı tayin etmede de farklı neticelere ulaşmışlardır. Bazıları Şah Cihan döneminde (1628–1658) Urduca'nın temelini atıldığını söylerken; bazıları bunu Ekber dönemine bağlamış (1555–1605); bazıları Timur'un dönemine (1370–1405); bazıları da Kalaç dönemine (1290–1321) dayandırmıştır. Yine bazı araştırmacılar Gur Hanedanı dönemine (1160–1215) kadar giderken, bazıları da Gaznelilere (963–1186) dayandırmıştır. Bazıları dilin oluşumu ve yayılması hususunda Muhammed b. Kâsım'ın Sindh ve Multan'ı fethinin (711) kültürel ve lisanî etkilerini ortaya koymuş; hatta daha da ileri giderek dilin doğuşunu İslamiyet öncesi Arabistan-Hindistan arasındaki ticarî ilişkilerin başlangıcına kadar götüren araştırmacılar dahi olmuştur. Bununla birlikte, bugün Urduca olarak adlandırılan bu dilin Hint Yarımadası'nın en eski yerli dili Prakrit'ten

---

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Durmuş BULGUR

doğduğu hususunda hiç bir şüphe yoktur. Prakrit, asırlarca çeşitli unsurlardan etkilenmiş ve bu unsurlar tedricen gelişerek yeni bir kalıp hazırlamıştır. Elbette Urduca'nın kendi varlık bilincine Müslümanların yarımada gelişlerinden sonra sahip olduğu hususu inkâr edilemez bir gerçektir. Bir başka deyişle Urduca, Hint Yarımadası'nın en eski yerli dili Prakrit'in yine bu topraklara dışardan gelen bazı dillerle (Sanskrit, Apabhramşa) karışması neticesinde ortaya çıkan gelişmiş şeklidir. Ancak, dilin bu oluşumu yüzlerce yıl sürmüştür.

Şimdi bu sürece kısaca bir göz atalım.

Hint Yarımadası'na dışardan gelen birçok kavim dilini de beraberinde getirmiştir. Nitekim bu diller buranın eski yerli dili Prakrit üzerinde etkili olmuşlardır. Yarımada ilk gelenler Ariler olmuşlardır. Ariler herhangi bir vakitte, bir anda yarımada gelmemişlerdir. Aksine, onların bu göçü yüzlerce yıl devam etmiş ve çeşitli Ari kabileleri yarımada gelerek yerleşmişlerdir.¹ Ariler dilleri olan Sanskrit'i (Hint-Avrupa Dili) de birlikte getirmişlerdi. Her ne kadar onların dili, ilahların dili olarak başlangıçta Prakrit ile irtibat kuramamış ise de, sonraları Budha'nın² tebliğ çalışmaları, Sanskrit ile Prakrit arasında bir kaynaşma zemini hazırlamıştı. Prakrit sadece Sanskrit ile kaynaşmamış, aynı zamanda Budhizm'in geniş tebliğine paralel olarak İran, Afganistan, Beluçistan ve diğer ülkelerin dilleriyle de karışmıştır. Başlangıçtaki bu geniş irtibata Urduca'nın hazırlık dönemi denebilir. Çünkü bu ilk irtibatla yerli dil Prakrit'e diğer dillerden kelimeler girmeye başlamıştı.³

Herat ve Kandahar arasında yerleşik Abher kavmi, Arilerden sonra Hint Yarımadası'na akın etmiş, kendi dili Apabhramşa'yı m.6. yüzyıla kadar buranın yerli dilleri Prakrit ve Sanskrit'in seviyesine getirmişti. Abher kavmi, Pencab'a Hint Yarımadası'nın kuzey batısından gelmiş ve daha sonra Orta Hindistan ve buradan da 4. yüzyıla kadar Dekken'e ulaşmıştır. Siyasi güçleriyle birlikte onların dilleri de bütün yarımada yayılmıştır. M.2. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar Apabhramşa, Prakrit, Sanskrit ve diğer bölgesel dillerin kelimelerini özümlediği için yaygın bir dil olarak kullanılmış, ancak farklı bölgelerde farklı adlarla anılmıştır. Mesela: Pasaçi Apabhramşa, Şorasini Apabhramşa, Magadhi Apabhramşa, Maharaştri Apabhramşa. Bu Apabhramşalar arasında Şorasini Apabhramşa'nın etki alanı diğerlerinden daha geniş olmuştur. Zamanla m.700–1000 yılları arasında Şorasini Apabhramşa kavimler arası Ari dili niteliğiyle kullanılmaya başlanmış, bu durum farklı bölgelerin dillerini birbirlerine yakınlaştırmıştır. İşte Urduca, yarımada'nın tamamında konuşulan Şorasini Apabhramşa'nın en yeni şeklidir. Müslümanların yarımada gelişlerinden çok önce Şorasini Apabhramşa, Bengal'den alarak Pencab, Sindh, Keşmir, Gucerat ve Racputana'ya kadar; Kuzey Hint ve Nepal'den Maharaştar'a kadar yayılmıştır. Apabhramşa, yerli dillerle birleşerek her bölgede yeni yeni Ari dilleri meydana

¹ Abdurresul, 1964, s.35; Çerâğ, 1986, s.54

² Gotem Budh'un kendi dinini tebliğ ettiği Pali dili de bazı bilim adamlarına göre bugün Urduca adı verilen dil idi. (Cemil, 1986, s.366).

³ Fârâni, 1953, s.65–66

getirmiştir. Birc Bhaşa, Avadhî, Pencâbî ve Hindî gibi bölgesel diller Şorasini Apabhramşa'nın kollarıdır.⁴

Ariler ve Abher kavminden sonra Hint Yarımadası'nda Büyük İskender ile birlikte az da olsa Yunan etkisi görülmüş⁵; Müslümanların gelişiyle Arap, Türk ve İran etkileri de görülmeye başlanmıştır.⁶ Muhammed b. Kâsım'ın h.93'te Sindh ve Multan bölgelerini ele geçirmesi geniş ölçüde kültür ve dil etkileşimine zemin hazırlamıştır. Bu etkileşim o kadar güçlü idi ki Sindhîler, Sindhçe isimlerine Arapça ikinci bir isim dahi eklemeye başlamışlardı. Bu açıdan bakıldığında Müslümanların ve Hinduların ortak dili olarak gelişen Urduca'nın ilk beşiği Sindh vadisi ve Multan topraklarıdır.⁷

Müslüman Arapların seferleri Muhammed b. Kâsım'ın Sindh ve Multan'ı fethinden sonra yine bu bölgelerle sınırlı kalmıştır. Ancak onların dil ve kültürü, yarımada'nın dil ve kültürünü takriben 300 yıl boyunca etkilemiştir. Nitekim Müslümanlar, Mahmud Gaznevî'nin seferinden (1001) çok önce batı Hindistan'da önemli bir konuma yükselmişlerdi. Müslümanlar, Hint Yarımadası'na geldiklerinde sırasıyla Arapça, Farsça ve Türkçe'yi konuşma ve yazı dili olarak kullanmışlardır. İktidarı ele geçirdiklerinde ise Farsça resmi dil olmuştur. İslam kültürü, egemen ulusun kültürü olduğundan, Müslümanlar iktidarı ellerinde bulundurdıkları dönemde kültürleri ve dilleriyle yarımada'da derin izler bırakmışlardır. Bu etkinin en büyük sebebi de onların yarımada'ya geçici olarak değil de, kalıcı olarak gelmiş olmalarıydı. Nitekim Müslümanlar da Ariler gibi yarımada'yı vatanları yapmışlar ve bu etkilerle birlikte dil gelişmeye devam etmiştir.⁸ Dil, başlangıçta gayet sade ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için yeterliydi. Farsça, Arapça ve Türkçe'ye ait kelimeler Urduca'ya girdikçe dilin ifade gücü artmıştır. Yazarlar, kulağa hoş geldiği için kitaplarında çokça Farsça kelime⁹ ve terkibe yer vermişlerdir. Edebiyatta dahi konu ve üslup yönünden Farsça'nın büyük tesiri olmuştur.¹⁰ Bir bütün olarak bakıldığında Müslümanların yarımada'ya gelişleriyle sadece din, sanat, edebiyat ve felsefe İslami unsurları kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda bizzat Hint medeniyetinin ruhu ve Hindu düşüncesinde de değişiklikler olmuştur. Kısaca, Müslümanlar hayatın her alanını etkilemekle kalmamışlar, buna paralel olarak yeni bir dil karışımı da ortaya çıkmıştır.¹¹

Müslümanların yarımada halkına toleranslı davranmaları halkı cezbetmiş ve idarecilerinin dilini öğrenmeye sevk etmiştir. Aynı şekilde, idareciler de halkın sevgisini kazanmak için onların diliyle konuşmaya başlamışlardır. Bu karışım sayesinde, yarımada'da konuşulan dilin kelime haznesinde bir artış olmuş, ifade

⁴ Câlîbî, 1987, C.1, s.5-7; Terî'n, 1989, s.76-77

⁵ Çerâğ, 1986, s.79-83

⁶ Fârânî, 1953, s.66

⁷ Terî'n, 1989, s.79-82

⁸ Câlîbî, 1987, C.1, s.2-9

⁹ Hindistan'da yaygın olan Farsça, içerisinde pek çok Türkçe kelime olan Turanî Farsça idi. (Türkmen, 1986, s.3)

¹⁰ Saksîna, 1929, s.26-27

¹¹ Câlîbî, 1987, C.1, s.10

Durmuş BULGUR

tarzı etkilenmiş, terkiplerde yenilik meydana gelmiş, yavaş yavaş bu dilin şekli yeni bir hal almaya başlamıştır. İşte bu yeni tarz, müstakil şekil kazanarak dile "Urdu" adının verilmesine sebep olmuştur. Urduca'nın terkinde Hint Yarımadası'nın her eyalet ve yöresindeki dillere ait kelimeler bulmak mümkündür. Örneğin: Talangu, Tamil, Palî, Bircî, Kannucî, Pencâbî, Gucerâtî, Multânî, Bengâlî v.d. Hint Yarımadası'nda bu dilin konuşulmadığı herhangi bir eyalet veya bölgede Urduca'nın yabancı bir dil olarak görülmemesinin en büyük sebebi de işte budur.¹²

Bu açıdan bakıldığında Urduca'nın Müslümanlarla birlikte ulaştığı yerlerdeki bölgesel etkileri özümseyerek ortaya çıktığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bunun bir şekli, Sindh ve Multan'da oluşmuş, daha sonra bu lisanî süreç Serhad ve Pencab'da tezahür etmiş, buradan takriben 200 yıl sonra Delhi'ye ulaşmış ve buradaki dilleri içine alarak bütün Hint Yarımadası'na yayılmıştır. Gucerat'ta bu dile Gucri veya Gucerâtî denilmiş, Dekken'de Dekenî ismiyle anılmıştır. Emir Hüsrev, buna Hindî veya Hindvî demiştir. Bazıları ona Lahorî veya Dehlevî adını vermiştir.¹³ Diğer taraftan bütün bu isimlendirmeler Urduca'nın aslı noktasında bizi yanılgıya düşürebilir. Bu dil (Urduca), bugün de aynı adlarla anılan yukarıdaki dillerden farklı bir dildir. Çünkü bu isim (Urduca), Prakrit'in farklı lehçelerinden oluşan dile verilen isimdir ve Müslümanlar bu dili kendi alfabe ve kelimeleri ile yazıya geçirmişlerdir. Hâlbuki Hinduların konuştuğu diğer bütün lehçeler, sürekli yerli alfabe Devnagari ile yazılmıştır.¹⁴

İsimlendirme Sebebi

Dile Urdu(ca) isminin verilmesiyle ilgili farklı görüşler vardır: Urdu (Ordu) kelimesi, Türkçe veya Tatarca bir kelime olup¹⁵ bir devletin silahlı kuvvetlerinin tamamını (ordu) veya askerinin konakladığı, barındığı yeri ifade etmektedir. Bu kelimenin eş anlamlısı Urduca'da Leşker'dir. Nitekim Cengiz Han'ın halifelerinin ordugâhlarına "Urdu-i Mutalla" (Altın Ordu) denilmekteydi. Babür'ün fetihlerinden sonra askeri kamplar ve padişahın karargâhı için ordu kelimesi kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Urduca'nın sözlük anlamı ordunun dili veya askerinin dili olmaktadır. Bu dile farklı açılardan yaklaşılarak da Urdu(ca) denilmiştir. Bazılarına göre ordunun dili birkaç dilden mürekkeptir. Ordunun içinde farklı bölgelerden, farklı dilleri konuşan askerler bulunur. Farklı dilleri konuşan askerlerin karışımıyla orduda müşterek veya karışık bir dil yürürlükte olur. İşte buna ordu dili denir. Urduca da farklı dillerin karışımıyla oluştuğundan bu karışık dile, yine bu karışım sebebiyle Orduca (Urduca) adı

¹² Fârânî, 1953, s.66-68

¹³ Câlîbî, 1987, C.1, s.3; Terin, 1989, s.83

¹⁴ Ahmed, 1990, s.374-375

¹⁵ Azîz Ahmed, Urdu (Ordu) kelimesinin Mongolca bir kelime olup "askeri kamp" manasına geldiğini ve bunu ilk kez tarihçi el-Cuveynî'nin Farsça tarih yazılığında kullandığını söylemektedir (Bk. Ahmed, 1990, s.373). Ancak, Erkan Türkmen'e göre bu kelime Türkçe olup Türkçe'den Mongolca'ya geçmiştir. Çengiz Han'dan sonra yani 13. yüzyılda Mongolca'dan Avrupa dillerine girmiş ve "horde" şeklini almıştır. (Bk. Türkmen, 1987, C.4, S.7, s.2).

verilmiştir. Bazı araştırmacılar ise Urduca'nın Türk ve İranlı askerlerin geliş gidişi ve alış verişleriyle başladığını ileri sürmektedirler. Bundan ötürü dile bu isim verilmiştir. Hindu dil bilimcilere göre Urdu kelimesi eski İran hükümdarı Erdebil'in adından türemiştir.

En meşhur görüş ise şöyledir: Ekber döneminde padişahın askerlerine veya sultanın karargâhına "Urdu-yi Mualla" denilmeye başlanmıştır. Sultanın karargâhının bulunduğu çarşıya da ordu pazarı (Urdu Bazar) denilirdi. İşte bu Urdu-yi Mualla veya Urdu Bazar'da konuşulan dile de yine buraya nispetle "Zeban-i Urdu" (ordunun dili) denilmiştir. Zamanla Zeban-i Urdu yerine sadece "Urdu" kelimesi söylenir olmuştur. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere ordu veya pazara nispetle bu dilin adı Urdu(ca) olmuştur. Ancak bu isim dilin ortaya çıkmasından çok sonra verilmiştir. Çünkü bu dile Hindî, Rîhte¹⁶, Urdu-i Mualla, Urdu-i Şah Cihânî, Hindustânî¹⁷, Muriz, Langua Industani de denilmekteydi.¹⁸ Her halükarda bu kelime ordunun dili anlamında ilk olarak 18. yüzyılın ortalarında kullanılmıştır.¹⁹

Dilin Gelişiminde Sufi ve Âlimlerin Payı

Hindistan'a yönelik ilk sefer önce Sebuk Tegin, daha sonra Gazneli Mahmud tarafından kuzeybatıdan düzenlemiştir. Mahmud Gaznevi kısa sürede Sindh, Multan ve Pencab'dan alarak Mirath ve Delhi civarına kadarki bölgeleri saltanatına katmış ve Gazneliler takriben 300 yıla yakın burada hüküm sürmüşlerdir.²⁰ Sufiler, Mahmud Gaznevi'nin akınlarından sonra Hint Yarımadası'na gelmeye başlamışlardır. Bu kişiler yüz binlerce kişiyi İslam'a kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda Müslümanların kimliklerini muhafaza etmeye de çalışmışlardır. Nitekim Urduca'nın gelişiminde en çok onların payı vardır.²¹ Sufiler bu yeni dile oldukça ilgi göstermişlerdir. Çünkü onlar Arapça ve Farsça'nın resmi ve ilmi dil olduğu dönemlerde Hint Yarımadası'nda herkesin anladığı Urduca'yı konuşma dili olarak benimsemişler ve gayri Müslim insanlarla bu şekilde irtibat kurmuşlardır. Nitekim mahalli diller İslam'ın tebliğinde

¹⁶ Sonraki yazarlar Rîhte kelimesini (yani Urduca-Hintçe kelimelerle birlikte Farsça kelimelerin çokça kullanıldığı dil) edebi dil ile günlük konuşma dilini ayırmak için kullanmışlardır. Rîhte kelimesi dile ilgili olarak artık çok az kullanılmaktadır. Başlangıçta nazım için bu kelime kullanılırdı (Saksina, 1929, s.32).

¹⁷ Müslümanların yarımadağa gelişinden önce ülkenin tek bir adı yoktu. Her eyaletin adı ayrı, her devletin adı ise başkentinin adı ile meşhurdur. İranlılar, yarımadağın bir eyaletini ele geçirdiklerinde Arapçada Mehran olan bugün de Sindh Nehri denilen nehre Hindhu adını verdiler. Pehlevice ve Sanskritçe'de -s ve h- harfleri birbirlerinin yerine kullanılırdı. İranlılar, burayı Hindu diyerek çağırdıklarından dolayı ülkenin adı Hint olmuştur. Sindh'e ilaveten ülkenin diğer şehirlerini de bilen Araplar, Sindh'e Sindh demeye devam etmişlerdir. Bununla birlikte Hindistan'ın diğer şehirlerine Hint demişlerdir. Nihayet işte bu isim bütün dünyaya farklı şekillerde yayılmıştır. Hayber'den gelen kavimler ülkenin adını Hindu İsthan koymuşlardır. Dahası Hint kelimesini çok beğenen Araplar kendi eşlerine de bu ismi koymuşlardır (Nedvi, 1987, s.36).

¹⁸ Fârânî, 1953, s.69-71; Saksina, 1929, s.31-32

¹⁹ Ahmed, 1990, s.374

²⁰ Abdurresul, 1964, s.16-30

²¹ Terin, 1989, s.86

Durmuş BULGUR

şüphesiz önemli bir rol oynamışlardır.²² Bu gönül sultanlarının çoğunun ana dili Arapça ve Farsça idi. İşte bu sebeple sufilerin mefuzatları²³ çoğunlukla Farsçadır. O kadar ki, Hintli sufiler dahi çoğunlukla Farsça konuşmuş ve yazmışlardır. Bununla birlikte bu sufiler bir dille sınırlı kalmamışlar, aynı zamanda gittikleri yerlerin dillerini öğrenmişler ve bölge halklarının dilleriyle insanlara hitap etmişlerdir. Nitekim Şah Yusuf Gardîz, Muinuddin Ecmirî, Baba Ferîd Ganc-i Şeker, Kutbuddin Bahtiyar Kâkî, Cihaniyan Cihan Gaşt gibi sufiler yerli dille konuşmuşlar ve tebliğ yapmışlardır. Aralarında Hafız Cemalullah, Hacı Huda Bahş, Hz. Süleyman Tonsvî, Musa Pak Şehîd, Gulam Hasan Şehîd gibi sufilerin bulunduğu h.10. yüzyıldan sonraki sufiler Seraikî ve diğer bölgesel dillere ilaveten Urduca'yı da duraksamadan konuşurlardı. Bununla birlikte onlar aldıkları eğitim ve ilmi faziletleri sebebiyle yerli dilleri konuştukları zaman farkında olmadan Arapça ve Farsça'ya ait kelimeleri kullanmışlardır. Nitekim yerli dillere Arapça ve Farsça pek çok kelime bu şekilde girmiştir. Dilin bu karışımı sadece bir bölgeyle sınırlı kalmamıştır. Çünkü sufilerin tebliğ halkası bir bölge ile sınırlı değildi. Aksine onlar gittikleri yerlerin bölgesel dillerinden etkilendikleri gibi, bizzat o dilleri de etkilemişlerdir. Bu şekilde, farklı bölgelerin dillerinde farkında olmaksızın değişiklik meydana gelmiştir. Dahası, sufilerin tebliğ ve telkini sayesinde dilin bu oluşum faaliyeti Hint Yarımadası'ndaki bütün bölgelere yayılmış ve her yerde öyle ortak bir dil ortaya çıkmıştır ki bu dil, kendi bölgelerinin özelliklerine rağmen şekli ve içeriği itibarıyla de eşsiz olmuştur.²⁴

Cemîl Câlîbî, bu durumu şu şekilde ifade ve teyit etmektedir:

“Tasavvuf erbabı Hint Yarımadası'nın farklı bölgelerinde hakikatin ışığını yaymaktadır. Baba Ferîd Ganc-i Şeker Multan'lıdır. Şeyh Hamiduddin Nagorî Orta Hindistanlı, Bu Ali Kalender Pencab ve Hariyana'lı, Şeyh Şerefuddin Yahya Munirî Bihar ve Bengal'li, Emir Hüsrev²⁵ Delhi'li ve Şeyh Abdulkuddüs Gangohî Avadh'lıdır. Pencab'da olanın dilini Pencabça etkilemiştir. Bihar'da olanın dilinde Magadhice'nin etkisi vardır. Kimisinde Birc Bhaşa'nın etkisi vardır. Kimisinde Kharî dilinin, kimisinde Seraikî dilinin etkisi vardır. Kimisinde ise Guceratça'nın etkisi vardır. Ancak bir bütün olarak bu dilin yapısı ve içeriği temelde birdir.”²⁶

Sufilerin mefuzatlarında ve biyografilerinde 13. ve 16. yüzyıllarda yaşamış olan mutasavvıfların ilk Urduca'ya ait şaşırtıcı kelimeleri ve sözleri de mevcuttur. Bazı diğer sufiler de okunması için yerli dilde "dohe"ler²⁷ yazmışlardır. İlk Urduca 14. yüzyılda o kadar gelişmişti ki bazı sufiler onu zaman zaman konuşmuş, musikide kullanmış, buna ilaveten o dilde düzenli

²² Ahmed, 1990, s.376; Kâdirî, 1988, s.19

²³ Konuşulan şeyler, telaffuz olunmuş, okunmuş olan, söylenmiş, ağızdan çıkan söz, kelime veya harf.

²⁴ Terîn, 1989, s.378–379

²⁵ Delhi Sultanları döneminde, Urduca'nın gelişiminde Emir Hüsrev'in büyük payı vardır. Onun manzum ve mensur eserlerinde pek çok Urduca kelime bulunmaktadır (Kâdirî, 1988, s.20).

²⁶ Câlîbî, 1987, C.1, s.41

²⁷ İki mısradan oluşan Hintçe şiir.

olarak yazmaya da başlamışlardı. Geysuderaz'ın "*Miracu'l-Aşıkân*" adlı eseri genellikle Urduca'da ilk mensur eser sayılır. Sufiler bu aşamada yükselen Urduca'yı kullanmakla onu edebi makama ulaştırdıklarında İslami ve tasavvufi kelimeler dile girerek yayılmıştır. Arapça ve Farsça tasavvuf kitapları 18. yüzyılın başlarında Urduca'ya tercüme edilmeye başlanmıştır. Urduca, 13. yüzyılda Bahauddin Bacan'ın eserleriyle birlikte Gucerat'taki gelişimini hemen hemen tamamen sufilere borçlu idi.²⁸

Sufilerin sözlerinden oluşan eski numuneler, melfuzatlar, cümleler ve beyitler Urduca'nın ilk oluşum safhasını onlarla kat ettiğini teyit etmektedir. Farklı bölgelere ait olan bu örnekler bir araya getirildiğinde bunların hepsinin bir dile ait olduğu görülür. Bunlara farklı zamanlarda farklı isimler verilmiştir. Ancak, bütün bunlar aslında aynı dil yani eski Urduca'nın örnekleridir. Gerçekte eski Urduca'ya ait örneklerin tamamı daha ziyade sufilerin melfuzatlarına aittir. Dolayısıyla sadece günlük konuşma dilinde değil, yazı alanında da Urduca'yı makbul ve yaygın kılmada sufilerin payı büyüktür. Urduca ilk eserler de daha ziyade sufiler tarafından yazılmıştır. Çünkü ilim ehli bu dili iltifata layık görmüyordu. Onlar, Farsça'yı iletişim aracı yapmışlardı. Gerçek şudur ki İslam'ın yayılması, kültürün revaç bulması, eşitlik ve kardeşlik telkini, maneviyat ve ahlak tebliği ile birlikte Urdu Dili ve Edebiyatı'nın gelişiminde de sufilerin hizmetleri göz ardı edilemez.²⁹

Âlimler de Urdu Dili kapsamında önemli çalışmalar yapmışlardır. Ahmed Han, Veliyullahi Ekolün âlimlerinden Şah Refiuddin'in Kur'an tercümesine, Şah Abdulkadir'in tercümesinin akıcılığına, deyimlerin ve dilin sağlamlığına bizzat işaret etmektedir. Ayrıca, (Baba-i Urdu) Mevlevî Abdülhakk'a kadarki bütün tarihçiler onların tercümelerindeki edebi ve ilmi güzelliği itiraf etmektedirler. Bunlardan sonra Mevlevî Abdülhayy ve Şah İsmail Şehîd'in dönemi gelmektedir. Bu her iki zatın deyimlerle dolu Delhi Urducasıyla yazdıkları *Takviyetu'l-İman* mevcuttur. Bu zatların ilmi ve dini çalışmaları, Devband Ekolünün âlimlerine miras kalmıştır.³⁰

Devband'lı âlimler ilmi ve edebi alanda da pek çok eser kaleme almışlardır. Mevlana Muhammed Kâsım Nanotavî, Hacı İmdadullah Muhacir Mekki ve Reşid Ahmed Gangohî gibi zatların o dönemde, deyimlerle günlük konuşma dilinde, kolay ve anlaşılır bir Urduca ile pek çok eser yazmış oldukları bir gerçektir. Medresenin kurucularından olan Hacı İmdadullah Muhacir Mekki ve Mevlana Muhammed Kâsım Nanotavî Urduca'da yetenekli birer âlim ve yazar idiler. Muhammed Kâsım Nanotavî kelim, akaid, fıkıh ve diğer konularda 25'ten fazla eser bırakmıştır. Ondan sonra gelen öğrencileri de, geleneksel ilimlerde pek çok eserler vermişlerdir. Bunlar içerisinde en çok eser bırakan kişi

²⁸ Ahmed, 1990, s.376-377

²⁹ Terin, 1989, s.381-384

³⁰ Rizvi, 1976-78, s.95-97

Mevlana Muhammed Eşref Ali³¹ Thanevî'dir. Arapça, Farsça ve Urduca olarak bine yakın kitap tasnif etmiştir. Şeyhu'l-Hint Mahmudu'l-Hasan, Devband'ın meşhur öğrencisi ve rehberi olmakla kalmayıp, aynı zamanda ehli kalem biriydi. Onun Kur'an tercümesi Urdu Edebiyatı'nın şaheserlerindedir. Bunlara ilaveten, Enver Şah Keşmirî³², Allame Şebbir Ahmed Osmanî, Mevlana Bedr-i Âlem Mirathî, Mevlana Seyyid Muhammed Miyan, Mevlana Menazir Ahsen Geylanî, Mevlana Hıfzurrahman³³, Mevlana Said Ahmed Ekberabadî, Mevlana Kari Muhammed Tayyib'in yazıları ilmi olmakla kalmayıp, beyan ve üslup açısından da zamanın edebi yazıları arasında sayılmaktadır. Tacur Necibabadî, Mazharuddin Becnorî, Hamidu'l-Ensari Gazi, Şaik Ahmed Osmanî edebiyat ve şiir alanında meşhur edebiyatçı şahsiyetlerdir. Mevlana Eşref Ali Thanevî, Mevlana Hüseyin Ahmed Medenî ve diğer pek çok Devband'lı âlim edebiyatçı olarak meşhur olmamışlarsa da ilmi, tarihi ve siyasi alanda yazdıkları eserlerin çoklukları ile meşhur olmuşlardır. Devband tarafından yayımlanan kitaplar daha ziyade Urduca olduğu için Urdu Dili'nin dairesi de gün be gün genişlemiştir. Devband'lı âlimler çeşitli konularda 5 binden fazla eseri Urduca, Farsça, Arapça ve İngilizce olarak yazmışlardır. Devband âlimlerinin eserleri Hint Yarımadası'na ilaveten Afganistan, Barma/Burma, Nepal, Seylun, Güney Afrika, İngiltere ve Amerika'ya da gitmektedir. Dini kitapların çokça basılması sebebiyle Devband, Hindistan'da en büyük dini kitaplar merkezi sayılmaktadır. Basılan kitaplar dünyanın dört bir tarafına ulaştığı için Urduca, uluslararası bir dil niteliğini kazanmıştır. Dolayısıyla âlimlerin bu alanda yapmış oldukları çalışmalar da sufilerinki kadar önemlidir.³⁴

Bhagî Hareketi'nin Urdu Dili Üzerindeki Etkileri

XIX. yüzyılın başlarına kadar Hinduizm'de Bhagî Hareketi'nden sonra dikkate değer bir değişiklik olmamıştı. Bu hareket, Brahmanlık sistemine karşı bir halk hareketi olmakla birlikte, Budhizm ve İslam'ın bazı özelliklerini içine alarak Hinduizm'in bu her iki sistem (İslam ve Budhizm) içerisinde yok olmasını engellemek için bir vasıtaydı. Bunlara ilaveten Bhagî Hareketi bir tür manevi

³¹ Devband'da yetişen seçkin âlimlerdendi. Muzaffernagar bölgesi Thanabhun'da (U.P.) 1863'te doğmuştur. Mevlevî Muhammed Yakub Nanotavî ve Mevlevî Mahmudu'l-Hasan'ın öğrencisi olmuştur. Hacı İmdadullah Muhacir Mekki'den çok etkilenmiştir. Müslim League'i desteklemiştir. 1943'te vefat etmiştir (İkrâm, 1990, s.204-206).

³² 1875'te Keşmir'de doğdu. Mevlana Gulam Muhammed'den Farsça ve Arapça dersleri aldı. 1889-1890'da Devband'a gelerek 4 yıl buradaki hocalardan ders aldı. Devband'dan mezun olunca, Reşid Ahmed Gangohî'den bir süre hadis dersleri aldı. Bundan sonra Delhi'ye giderek Medrese-i Emîniye'de bir süre ders verdi. Hac dönüşünden sonra Bara (Barah) Mevla Kasabası'nda Medrese-i Feyz-i Am'ı kurdu ve bir süre burada ders verdi. Daha sonra Devband'da hoca olarak görev yaptı. 1933'te vefat etti (Erşed, 1996, s.370-399).

³³ 1901'de Sivharah'da (Becnor Bölgesi) doğdu. Bütün eğitimini Arapça eğitim veren medreselerde tamamladı. Sivharah'da eğitim aldıktan sonra Devband'a kaydoldu. 1922'de siyasi faaliyetlerinden dolayı tutuklandı. Serbest kaldıktan sonra tekrar Devband'a kaydoldu. Bağımsızlık hareketlerinde ön safta yer aldı. Aligarh Üniversitesi ve Camia Milliye Delhi gibi kurumlarda üyelik ve müdürlük yaptı. 1962'de vefat etti (Erşed, 1996, s.910-914).

³⁴ Rızvî, 1976-78, s.19-20; C.1, bl.3, s.516-536

eşitlik kurarak sınıf farkını ortadan kaldırmayı amaçlayan toplumsal bir başkaldırı niteliğine de sahipti. Bu hareketin temelleri Vedantak (Veydanet) Felsefesi'ne³⁵ dayanmaktaydı. Ancak söylemlerinde İslam tasavvufu ve düşüncesinin açık etkileri bulunmaktaydı.³⁶ Bhagâtî Hareketi'nin şairleri Kebir Das, Ramanand ve Guru Nanak, Arapça-Farsça kelime ve deyimleri kendi Hintçe şiirlerinde o kadar çok kullanmışlardı ki, şiirlerde Urduca'nın rengi baskın bir hale gelmişti. Bu şiirlerden pek çoğu bugün de Hint toplumunda atasözü niteliğinde olup kolayca anlaşılmalıdır. Bu şekilde Bhagâtî Hareketi de Urdu Dili'nin geleneğini ilerletmede yardımcı olmuştur.³⁷

Aligarh Hareketi'nin Urdu Dili Ve Edebiyatına Katkıları

Aligarh Hareketi'nin öncüsü Sir Seyyid Ahmed Han sade, akıcı ve anlaşılır bir dil kullanarak Urduca'yı ilmi konuların ifade edilebileceği bir dil haline getirmekle kalmamış, aynı zamanda yeni araştırma teknikleri de göstererek duygu ve düşünce dünyasına aydınlık getirmiştir. Sadece çağdaşları değil, sonraki nesiller de onun belirlediği prensiplerden hayatın her alanında faydalanmışlardır.³⁸

Onun yazılarında yazının tanzim ve tertibinde olduğu kadar süslü ifadelere yer yoktur. Onun bu özel yazı tarzı edebi öneme sahiptir. Ahmed Han gerçeği yazmakla birlikte, ibareyi canlı ve etkili kılmak için teşbih ve istiareden de faydalanmıştır. Ahmed Han kitap ve yazıları vasıtasıyla Urdu Edebiyatçıları'nın dikkatini yapıcı, ahlaki ve faydacı bir edebiyata çekmiştir. Onun düşüncelerinden etkilenen ilim ve sanat erbabının oluşturduğu edebi ekol, Aligarh Hareketi adıyla meşhur olmuştur. Onun arkadaşları da kolay bir dilde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Nitekim bu hareketin etkisiyle 19. yüzyılın son çeyreğinde, Urduçada Muhsinu'l-Mülk, Vakaru'l-Mülk, Çerağ Ali, Muhammed Hüseyin Azad, Nezir Ahmed, Altaf Hüseyin Halî, Şiblî Numanî ve Zekauallah gibi edebiyatçılar ortaya çıkmıştır.³⁹

Ahmed Han, Urdu Edebiyatı'na yeni bir şekil, yeni bir ahenk ve yeni bir sefer azmi kazandırmıştır. O, Urdu Dili'ne siyasi, milli, ahlaki, tarihi ve felsefi kısaca her türlü konu ve düşüncenin sade ve etkili bir tarzda yazılabileceği bir güç kazandırmıştır. Ahmed Han yazdığı makaleler vasıtasıyla batı düşüncelerini ve batılı şahsiyetleri çağdaşlarına tanıtmıştır. O, Urduca'yı canlı ve etkili bir dil kılmak için sürekli çalışmıştır. Gerçekte Ahmed Han, Urduca'yı Hindu-Müslim birliğinin bir nişanı ve imparatorluk dönemindeki Ganj ve Camna kültürünün bir alameti sayıyordu. Ancak Urduca karşıtı hareketler onun bu düşünce dünyasını sarsmıştı. O, Urdu Edebiyat tarihinin bir planını da yapmıştı. Ahmed Han, Urdu Dili ve Edebiyatı'nın gelişimini gösteren geniş bir tarihin yazılmasını gerekli görmekteydi. Ancak meşguliyeti ve zaman darlığı sebebiyle bu hususta

³⁵ Allah'ın zatı üzerine tartışmaların yapıldığı Hindu felsefesi veya ilahiyat sistemi.

³⁶ Aligarh Magazine, 1953-55, s.23

³⁷ Kâdirî, 1988, s.21

³⁸ Nizâmî, 1994, s.12

³⁹ Hüseyin, 1993, s.287-288

Durmuş BULGUR

etkili bir adım atamamıştır. Mükemmel bir Urduca lügat ihtiyacını dahi ilk önce Ahmed Han hissetmişti. Ahmed Han, Urduca gramerine 1840'ta ilgi göstermiş ve bir gramer kitabı da yazmıştı. Bu dönem İngiliz idarecilerin de Urduca öğrenmeye ilgi duydukları dönemdi.⁴⁰

Genel olarak Urdu Dili ve Edebiyatı'nın özel olarak Urdu Nesri'nin Ahmed Han'ın yazılarından etkilenmekle kalmadığı, aynı zamanda onun yardımıyla geliştiği ve nihayet 19. yüzyıldaki her edebi üründe onun düşünceleri ve mensur yazılarının etkisinin görüldüğü inkâr edilemez bir gerçektir. O dönemde gazel, nazımda üstün bir şiir sınıfı idi. Ahmed Han'ın tenkidi düşüncelerinin etkisiyle "Encümen-i Pencab"⁴¹ kurulmuş (1868), modern nazım yazarlığı başlamış, şiirlerin mübalağa ve gül ile bülbül efsanesinden kurtarılması ve yararlı hale getirilmesine çalışılmıştır. Muhammed Hüseyin Azad ve Altaf Hüseyin Halî geleneksel gazeli bırakarak konulu nazımlar yazmaya ve edebiyatı ıslah etmeye çalışmışlardır.⁴²

Ahmed Han, Urdu şiirine yeni bir ruh kazandırmış, onu ulusal amaçlar için kullanmıştır. O sanat için sanat taraftarı değildi. O şiir vasıtasıyla ulusun düşüncelerinde değişiklik meydana getirmek istiyordu. Mevlana Halî'nin doğal şiir ile ilgili söyledikleri⁴³ ve Urdu şiirini topluma tabi kılma düşüncesi gerçekte Ahmed Han'ın düşüncelerinin yankısıydı. Ahmed Han gazele karşı değildi. Ancak o milli dirilişin gereği olarak koleje gazelin girişini yasaklamıştı. Nitekim Ahmed Han, İngiliz hocalar vasıtasıyla öğrencileri doğal şiire meylettirmiş ve doğal şiir daha sonra ulusal şiir için bir basamak olmuştur. Ahmed Han'ın ulusal şiir tasavvuru Halî, Nezir Ahmed, Şibli, Huşî Muhammed Nezir, Zafer Ali Han, Muhammed Ali gibi zatların ulusal şiirlerinin temel dinamiği olmuştur. Daha sonra işte bu ulusal şairlik vatanın bağımsızlığını kendine hedef yapmıştır.⁴⁴

Ancak, Ahmed Han'ın yaptığı en önemli iş Urdu Nesri'ni geliştirmek ve yaymak olmuştur. Ondan önce Urdu Nesri'nin bütün sermayesi hikâye tarzında yazılmış edebi eserlerden oluşmaktaydı. Nesir olarak ilmi ve edebi konular çok az yazılmıştı. Bu dönemin sermayesi üç kısma ayrılabilir:

Fort William Koleji'nin nesri
Galib'in mektuplarının nesri
Delhi Koleji'nin nesri

Fort William Koleji aracılığıyla yazılan nesirlerin temel maksadı Urduca bilmeyen İngiliz idarecilere Urduca öğretmekti. Bunun için burada çeşitli ilimlerden tercüme veya diğer dillerin manzum destanlarından alınmış kitaplar yayımlanmıştır. Kolejde gerçekleştirilen edebi reformlar dil ve üslup ile ilgili

⁴⁰ Nizâmî, 1994, s.13–18

⁴¹ Bu derneğin tam adı Encümen-i İshaat-i Matalib-i Müfide-i Pencab'dır. 1868'de kurulan derneğin asıl amacı önceden tayin edilmemiş türde şiir meclisleri düzenlemek idi. Bu türden ilk şiir meclisi 1874'te düzenlenmiş, bunda mısra tarzı yerine bir unvan verilmiş ve yeni şairler ilk kez şiirlerini okumuşlardır. (Hüseyin, 1993, s.283).

⁴² Encam, 1996, s.200; Hüseyin, 1993, s.283

⁴³ Halî, 1984, s.112

⁴⁴ Nizâmî, 1994, s.14–16

olup, konularla alakası yoktu. Buradaki kalem ehli zor üsluptan kaçınarak sade ve anlaşılır bir dilde hikâyeler yazdılar. Esedullah Han Galib, renkli ve süslü dil yerine, akıcı ve doğal ibareler kullanmış, kalbi ilhamlarını, zihni düşüncelerini, kâinatın sırlarını, müşahede ve tecrübelerini, doğru, gerçek, doğal ancak büyüleyici şekilde beyan etmiştir. Delhi Koleji'nin yazarları da eserleriyle ilmi nesri geliştirmişlerdir. Özellikle Ram Çandar'ın ülkenin ıslahı ve zamanın gereklerini göz önünde tutarak türlü konularda yazdıkları onun kişisel gazetesi "Fevâidu'n-Nâzirîn" ve "Muhibb-i Vatan"da yayınlanmıştır. Ahmed Han, Urdu Nesri'nin bu sınırlı sermayesinden faydalanmıştır. Bir reformcu olan Ahmed Han kendi düşüncelerini açıklamak için Urduca'nın yetersiz olduğunu görünce yeni bir tarz geliştirmiştir. Ahmed Han bu tarzda genellikle süslü ibarelere, edebi üsluba (kompozisyon) ve geleneksel yazı güzelliğine önem vermez, aksine, maksadını açık ve akıcı bir şekilde beyan etmeyi gerekli görürdü. Tehzibu'l-Ahlak vasıtasıyla mümkün olduğunca Urdu Dili ve Edebiyatı'nı geliştirmeye çalışan Ahmed Han kelimelerin uygun ve konuşma dilinin temiz olmasına çalışmış ve sadeliğe önem vermiştir.⁴⁵

Nitekim Tehzibu'l-Ahlak, Urducada gazeteciliğin temelini atmakla kalmamış, sonraki yüzyılda görülen faaliyetler de bizzat Tehzibu'l-Ahlak sayesinde gerçekleşmiştir.⁴⁶

Ahmed Han ve kendisinden sonra arkadaşlarının yazılarıyla insanlar zihni özgürlüğe sahip olmuşlardır. Onlar tarih, din, eğitim, bilim, cumhuriyet, fikir özgürlüğü, mülki kanunlar, uluslararası durum ve düşünceler, dil ve edebiyat, meslek dalları, ziraat, içtimai ve iktisadi meseleler ve kadınların eğitimi gibi konularda görüş beyan etmişlerdir. Bütün bunlar geniş bir kültür tasavvurunu yaygınlaştırırken, ilmi nesri de geliştirmiştir. Bu sebeple Aligarh Hareketi ilimlerin ihyası devri ile adlandırılmıştır.⁴⁷

Urduca-Hintçe Tartışması⁴⁸

Ahmet Han, İngiltere'ye gitmeden önce Birleşik Eyaletlerde Urduca'ya karşı muhalefet başlamış,⁴⁹ Muhsinu'l-Mülk zamanında bu muhalefet daha da artmıştı. 1867'de Hintçe'nin kuzey Hindistan'daki Hinduların dili olduğu hususuna vurgu azalmaya başlarken, devlet dairelerinde Urduca yerine Hintçe'nin kullanılması yolunda propaganda yapılmaya başlanmıştı.⁵⁰

⁴⁵ Hüseyin, 1993, s.284–285; *Tehzibu'l-Ahlak*, 1875, C.2, S.1, s.3

⁴⁶ Nizâmî, 1994, s.13

⁴⁷ Hüseyin, 1993, s.296

⁴⁸ Urduca ve Hintçe aslı itibarıyla aynı dildir. İkisi arasında hiçbir fark yoktur. Fark, sadece gelişme şeklindedir. Urduca, Müslümanların himayesinde geliştiği için dile Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeler çokça girmiştir. Bunun aksine Hintçe ise aslına yani Sanskrit'e geri dönmüştür.

⁴⁹ Hüseyin, 1993, s.254

⁵⁰ Ahmed, 1990, s.393

Durmuş BULGUR

Benaresli Hindu liderler mümkün olabildiğince resmi dairelerden Urduca ve Arap alfabesinin kaldırılarak yerine Devnagarî alfabetiyle yazılan⁵¹ Hintçe'nin geçirilmesine çalışmışlardı (1867).⁵²

Ahmed Han, Babu Şiv Perşad⁵³ tarafından başlatılan bu hareketin Hindu-Müslüman ittifakına darbe vuracak bir tedbir olacağını ve bunda ısrar edilirse Hindu ve Müslümanların parçalanacaklarını söyler."⁵⁴

Ahmet Han'a göre Urduca yüzyıllar boyu süren ortak gayretin neticesiydi. Eğer bu ortadan kaldırılsa, bunun tarihi geriye döndürmekle eş anlamlı olacağını ve Hindu-Müslüman birliğinin en büyük göstergesinin yok olacağını söylüyordu. Dahası, hükümet Hindistan'ın milli dilinin Urduca olduğunu ve buna dayanarak 1835'te resmi dairelerin ve mahkemelerin dilinin Urduca olduğunu kabul etmişti.⁵⁵

Hinduların muhalefeti üzerine İngilizlerin bazı bölgelerde siyasetlerini değiştirdikleri 1870 yılının başlarında, Müslümanların nazarında dil çatışması yeni ve tehlikeli bir yön almaya başlamıştı. İlk olarak Bihar'daki mahkemelerde yazılı beyan için Urduca yerine Kethî alfabetiyle Biharice yürürlüğe konulmuş, daha sonra 1872-73'te orta eyaletler ve Bengal'de resmi dairelerin alt birimlerinde Urduca'nın yerini Hintçe almıştır. Bu tür değişiklikler için kuzeybatı eyaletinde de (sonraları birleşik eyaletler adıyla anılmıştır.) baskılar artmış, 1881'de Bengal Hükümeti, Bihar'da Hintçe'nin Devnagarî alfabetiyle yazılması yolunda emir vermiştir.⁵⁶

Sir Anthony Mc Donald 1895'te kuzeybatı eyalet valisi olduğunda Hintçe taraftarlarının cesareti daha da artmıştı. Ahmet Han 1898'de Hinduların ısrarına muhalefet etmiş, Sir Anthony Mc Donald resmi, hukuki ve ticari dil olarak Urduca ile birlikte Hintçe'yi yürürlüğe koyan kararı ancak 1900 yılında alabilmiştir. Nevvab Muhsinu'l-Mülk, Urduca'yı korumak için kurulan Encümen-i Terakkî-i Urdu'nun Lakhnov'daki oturumunda (1900) çok etkili bir konuşma yapmış, ancak dönemin eyalet valisi ve Hintçe taraftarı Sir Anthony Mc Donald'dan büyük tepki görmüştür.⁵⁷

---

⁵¹ Sanskrit kelime ağırlıklı Hintçe ilk kitap, bir Hindu reformist ve Arya Samac'ın kurucusu Diyanand Sarsotî'nin yazdığı "Satiyarath Parkaş" isimli kitaptır. Diyanand Sarsotî, Hintçenin bütün Hindistan'ın Hindu dili olduğu düşüncesine gerçeklik kazandırmaya çalışmıştır (Ahmed, 1990, s.393).

⁵² Aligarh Magazine, 1953-55, s.29; Brelvî, 1972, C.9, s.11; Hâli, 1990, s.140; Manglorî, 1937, s.344

⁵³ Kendisi de Urduca yazarlar arasında sayılan Babu Şiv Perşad, Hindistan'ın önceki İslam Devleti ve onun mirasına olan tepkisini açıkça göstermekle kalmamış, Ahmet Han'ın kurmuş olduğu Scientific Society'deki Hindu üyeleri derneğin dilini Urduca yerine Hintçe yapmaları hususunda zorlamıştı. Dahası, Ahmet Han'ın bir İslam üniversitesinin kurulması yolundaki önerisine en fazla muhalefet eden yine Hintçe taraftarları olmuştur (Ahmed, 1990 s.394; Hüseyin, 1993, s.255).

⁵⁴ Hutut-i Sir Seyyid, 1924, s.88

⁵⁵ Hâli, 1990, s.144; Hüseyin, 1993, s.256

⁵⁶ Ahmed, 1990, s.394-395; Hâli, 1990, s.141; Manglorî, 1937, s.343; İkrâm, 1990, s.116; Brelvî, 1972, C.9, s.11

⁵⁷ İkrâm, 1990, s.115; İkrâm, 1994, s.231-232; Manglorî, 1937, s.346-347

Sir Anthony Mc Donald Müslümanların bu duruma itirazlarını şiddetle bastırmıştır. Çünkü onun bu kararına yönelik Müslümanların tepkisi onu daha da kızdırmıştır. Sir Anthony Mc Donald bu tepkilere katı bir şekilde karşılık vermekle kalmamış, Ahmed Han'ın kurduğu Muslim Anglo-Oriental College'in mütevelli üyelerini tehdit ederek Muhsinu'l-Mülk'ün kolej sekreterliğinden ayrılmasına da sebep olmuştur. Ancak Muhsinu'l-Mülk ısrarlar üzerine istifasını geri almıştır.⁵⁸

Dahası İslami eğitim kurumları Aligarh ve Nedve'ye⁵⁹ karşı düşmanca bir tavır da sergilenmişti. Bu durum Müslümanları manevi yönden etkilemekle kalmamış, aynı zamanda onların iktisadi ve kültürel çıkarlarına da zarar vermişti. Çünkü Urduca'ya karşı Hinduların faaliyetleri sadece Hindu kültürünün ihyası anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda Müslüman ulusun birliğine vurulmuş bir darbe niteliği de taşıyordu.⁶⁰

Sonuç olarak Urduca-Hintçe tartışmasıyla birleşik eyaletlerde her iki taraf arasına nifak tohumları ekilmiş oluyordu. Arya Samac Hareketi'nin öncülerinden olan Bhim Sin Şarma o kadar ileri gitmişti ki, bir makale yazarak bütün Arapça ve Farsça kelimelerin aslının Sanskrit olduğunu ispatlamaya dahi çalışmıştı.⁶¹

Bunun üzerine Müslümanlar, Urduca'nın korunması için harekete geçtiler. Nitekim bu hususta All India Muslim Educational Conference'in 1903'te Delhi'deki özel oturumunda Encümen-i Terakkî-i Urdu adıyla bir dernek kurulmuştur. Derneğin başkanı Prof. Arnold ilk sekreteri Mevlana Şibli Numanî, mutemedi ise Mevlevî Abdülhakk olmuştur. Derneğin çalışmaları Urduca'yı konuşma dilinden ilmi bir dil seviyesine çıkarmıştır. Şibli iki yıl zarfında birçok kitap ve tercüme hazırlamıştır.⁶²

Mevlana Muhammed Habiburrahman Han Şirvanî, Şibli'nin hastalığı sebebiyle 1905'te sekreter olmuştur. Yıllık belli sayıda kitap İngilizceden tercüme ve tasnif edilerek bu dönemde yayımlanmıştır. Kurumun idaresini 1910'da Mevlevî Aziz Mirza, 1912'de ise Mevlevî Abdülhakk üstlenmiştir. O, bu sürede Urduca-Hintçe meselesini Hindu-Müslim siyasi çatışmasından ayrı tutmaya çalışmıştır. Mevlevî Abdülhakk'ın gayretleriyle bu dernek 1920'de

⁵⁸ İkrâm, 1990, s.115

⁵⁹ Sir Anthony Mc Donald, Nedve'ye karşı muhalefet etmiş, Nedve'yi siyasi komplo aracı sayarak şüphe ile bakmaya başlamıştı. Neticede Nedve'nin önemli üyeleri sadece buldukları eyaleti değil, Hindistan'ı dahi terk etmişlerdir. Münşi Athar Ali ve Şibli, Haydarabad'a gitmiş, Sir Anthony Mc Donald'ın tayininden önce de geri dönmemişlerdir. Nedve'nin müdürü Seyyid Muhammed Ali 1901'de Hicaz'a gitmiştir. Onun yerine ise Mevlana Abdülhakk Hakkanî müdür olmuştur. Daha sonra bir yıl içerisinde o da istifa etmiştir. Bu dönemde Şibli, Nedve'nin üyesi olarak görünüyordu. Nitekim Şibli de Hindistan'ı terk etmeyi düşünmüş, Azamgarh'tan Gazipur'a, buradan da Aligarh'a geçmiş, ancak Nevvab Muhsinu'l-Mülk'ün telkiniyle Haydarabad'a gitmiştir. (İkrâm, 1994, s.227–228; Muhammedu'l-Hasani, 1963, s.258–259).

⁶⁰ Brelvi, 1972, C.9, s.17; Hâli, 1990, s.142; İkrâm, 1990, s.116–117; Manglorî, 1937, s.344–345

⁶¹ Ahmed, 1990, s.394

⁶² Encam, 1996, s.194, 305–306; Hüseyin, 1993, s.353; İkrâm, 1994, s.231–232; Manglorî, 1937, s.255

Durmuş BULGUR

Encümen-i Terakkî-i Urdu seklini almış, sermaye açısından da Conference'den ayrılmıştır ve Hindistan'ın çeşitli yerlerinde şubeleri açılmıştır.⁶³

Hindu-Müslüman ayrılığı 1937'ye kadar dil çatışmasından öte doğrudan siyasi alana kaymıştı. Bu mesele çeşitli eyaletlerde National Congress'in bürolarının kurulmasıyla yeniden ortaya çıkmıştır. Gandhi, hararetle Hindu ve Müslümanların Devnagarî alfabesiyle Hintçe yazmalarını savunuyordu. Ona göre bu alfabe Sanskrit'ten çıkan çeşitli eyalet dillerinin alfabesine yakındı. Gandhi, Latin alfabesinin kullanılmasına da karşıydı. Mevlana Muhammed Ali Müslümanların Farsça yerine Urduca'yı kullanmalarını Hint milliyetçiliği için büyük bir indirim saymaktaydı. Ona göre Müslümanlar bundan daha fazla bir indirim yapamazlardı. Çünkü Arap alfabesi, İslam âlemi ile irtibat kurmak için bir vasıta idi.⁶⁴

Son Söz

Sonuç olarak diyebiliriz ki Muhammed b. Kâsım ile başlayan İslami fetihler (94/712), Mahmud Gaznevî ile devam etmiş (998–1030) ve son Hint-Türk padişahı Bahadur Şah Zafer'e kadar (1030–1857) Müslüman Türkler, Hint Yarımadası'nda hâkimiyeti ellerinde tutmuşlardır.⁶⁵ Müslümanların yarımada hâkim oldukları bu uzun sürede ortaya çıkan kültürel ve siyasi durum Urduca'nın oluşumu ve gelişiminde hayli etkili olmuştur. Özellikle Gaznelilerin Sindh ve Multan'dan alarak Pencab ve Delhî civarına 200 yıl bolunca hükmetmesi, Alauddin Halacî'nin (1296–1316) Gucerat, Dekken ve Malva'yı fethederek buralara Türkleri yerleştirmesi ve yaptığı idari düzenlemeler neticesinde oluşan sistemi kendisinden sonra Muhammed b. Tuğluk'un (1325–1351) aynı şekilde devam ettirmesi Urduca'nın etki alanını genişletmiş ve Urduca bu bölgelerde uluslararası bir dil niteliğiyle gelişmiştir. Dahası, Muhammed b. Tuğluk'un Delhî yerine Devletabad'ı başkent yapması⁶⁶ ve Delhî halkının tamamını buraya göç ettirmesi (1327) kuzeyin kültür ve dil etkilerini daha da hızlandırmıştır. Müslümanlar geçen 857 yıl zarfında yarımada'nın siyasi, iktisadi, içtimai, ilmi, edebi ve mimari kısaca hayatın her alanında derin izler bırakmışlardır. Bu izleri bugün de görmek mümkündür. Hint-Avrupa Dilleri içerisinde yer alan Urduca'da, genelde günlük konuşma dilinde, özelde ise edebiyat sahasında Türkçe'ye ait ortak kelime bulmak mümkündür.⁶⁷ İşte,

⁶³ Encam, 1996, s.308–309; Manglorî, 1937, s.256–257

⁶⁴ Ahmed, 1990, s.395–396

⁶⁵ Türklerin Hindistan'a olan ilgileri Gazneli Mahmud ile başlamamıştır. Aksine, İslam'dan önce de Yuçi (Yueçi) Kabilesi'nin bir kolu olan Kuşanlar, Hindistan'a gelmiş ve burada güçlü bir devlet kurmuşlardır (M.Ö.40). Yine Türk kavminden olan Hunlar da, Gupt Hanedanı'nın son dönemlerinde (M.Ö.184) Hint Yarımadası'na gelmişler ve kuzey batı Hindistan'da 100 yıl boyunca hüküm sürmüşlerdir. (Ayrıntılı bilgi için bk. Abdurresul, 1964, s.142-,175-; Bayur, 1987, C.1, s.69 v.d.).

⁶⁶ Delhi yerine Dekken'in başkent yapılması, sonrasında Şahi Hanedanlarının burada bağımsız devletler kurması Urducaya sarayın ve padişahın desteğini kazandırırken, onun büyük ölçüde saray dili olmasını da sağlamıştır (Kâdirî, 1988, s.20).

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Türkmen, 1985, s.157–171

Türklerin bıraktığı bu derin izler neticesindedir ki Hint Yarımadası'ndaki Müslümanlar batılı kavimlerin (Portekizliler⁶⁸ Fransızlar ve İngilizler) türlü türlü hileleriyle siyasi iktidarlarını kaybettikleri 19. yüzyıl ve sonrasında dahi Anadolu'daki bağımsız tek Türk yurdu (Osmanlı), halifesi ve onun Müslüman tebasına daima sevgi ile bağlı kalmışlardır.⁶⁹ Bu sevginin doğal bir tezahürü olarak edebiyat ve tarih kitaplarında hilafetin Türklere geçişinden alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen Türk padişahlar ve İslam âlemi için yaptıkları övgü dolu sözlerle anlatıla gelmiştir.

Kaynakça

ABDURRESUL, Sâhibzâde (1964), *Tarih-i Pak u Hint*, (1. kısım, Hindu Ahd), Lahor

AHMED, Azîz (1990), *Berr-i Sagir min İslami Kalçır*, (İngilizcesi: Islamic Culture, Urducaya tercüme eden: Cemil Calibi), İdare-i Sekafet-i İslamiyye, Lahor

AKÎL, Muinuddîn (1981), *Muselmanon ki Cidd-o-Cehd-i Azâdi*, Lahor

Aligarh Magazîne (Aligarh Özel Sayısı, 1953–55) Nigran: Sıddîki, Reşid Ahmed; Manager: Alvi, Seyyid Zâhiruddîn, Aligarh

BAYUR, Y. Hikmet (1987), *Hindistan Taribi*, C.1

BRELVÎ, İbâdet-Mahmûd, Seyyid Feyyâz, (1972), *Tarih-i Edebiyat-i Muselmanan-i Pakistan-o-Hind*, Pencab University, Lahor, C.9

CÂLİBÎ, Cemîl (1987), *Tarih-i Edeb-i Urdu*, "Urdu Zuban or Us ke Pheyln ke Esbab" Lahor, C.1

CEMÎL, Hâvır (1986), *Edeb, Kalçır or Mesail*, "Cemil Calibi ke Çhappan Tenkidi ve Fikri Mezamin" Karaçi

ÇERÂĞ, Muhammed Alî (1986), *Tarih-i Pakistan*, Lahor

⁶⁸ 1540'ta Hindistan'ın meşhur limanlarına Portekizliler hâkimlerdi. Doğu ülkelerinin ticareti ellerindeydi. Portekiz yerleşim birimleri sadece sahillerde değil, ülke içlerinde de bulunmaktaydı. Çünkü onlar geçici olarak Hindistan'la ilgilenmiyorlardı. Aksine tacir, hükümdar ve misyoner olarak buralarda yaşıyorlardı. 17. ve 18. yüzyıllarda Portekizce, Hindistan'ın büyük bir kısmının dili olmuştu. Hıristiyan papazlar bu dille dini tebliğ faaliyetinde bulunuyorlardı. Nitekim bu sebeple Portekizce yerli dilleri etkileme fırsatı bulmuştur. Bugün de Portekizce'ye ait kelimeler asıl şekilleriyle olmasa da bozulmuş şekilleriyle Urduca ve Hintçe'de bulunmaktadır (Saksîna, 1929, s.29–30).

⁶⁹ Hint Yarımadası'ndaki Müslümanlar, İngiliz sömürgesinden kurtulmak için bazı hareketler başlatmışlardır. Bunlardan biri de Tehrik-i Hilafet (Hilafet Hareketi, 1919–1920) adıyla bilinen harekettir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, Hint Yarımadası Müslümanlarında büyük bir kaygı ve heyecan yaratmıştı. Sömürgeci güçlerin bağımsız tek İslam ülkesine yönelik saldırıları Hindistan Müslümanlarının duygularını öylesine galeyana getirmişti ki bu heyecan Hint Yarımadası'nda ortaya çıkan hiç bir harekette görülmemişti. Bu dönemde Hilafet Hareketi'ni düzenli olarak yürütmek için bir Hilafet Meclisi de oluşturulmuştu. Bu Mecliste: Mevlana Zafer Ali Han, Mevlana Abdulbarî Firengî Mahalî, Mevlana Ebulkelam Azad, Hekim Ecmel Han, Dr. Muhtar Ahmed Ensarî, Hasret Mohani, Seyyid Süleyman Nedevî, Mevlana Abdulmecid Bedayunî aktif olarak çalışmışlar ve Müslümanlara siyasi bir bilinç kazandırmışlardır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Akil, 1981, s.99–101; Feridâbâdî, 1988, C.2, s.547 v.d; Manglorî, 1937, s.405 v.d; Özcan, 1992, s.213–261).

Durmuş BULGUR

- ENCAM, Halik (1996), *Şibli ki İlmi ve Edebi Hidmat*, "Danişveri ki Rivayet or Allame Şibli", Encümen-i Terakki-i Urdu, New Delhi
- ERŞED, Abdurreşid (1996), *Bis Bare Muselman*, Lahor
- FÂRÂNÎ, Selim (1953), *Urdu Zeban or Us ki Talim*, Lahor
- FERÎDÂBÂDÎ, Seyyid Hâşimî (1987), *Tarih-i Muselmanan-i Pakistan-o-Bharat*, Encümen-i Terakki-i Urdu, Karaçi, C.1
- FERÎDÂBÂDÎ, Seyyid Hâşimî (1988), *Tarih-i Muselmanan-i Pakistan-o-Bharat*, Encümen-i Terakki-i Urdu, Karaçi, C.2
- HÂLÎ, Altâf Hüseyin (1984), *Mukaddime-i Şir-o-Şairi*, Lahor
- HÂLÎ (1990), *Hayat-i Cavid*, Terakki-i Urdu Bureau, New Delhi
- Hutut-i Sir Seyyid* (1924), Mürettib: Sir Ras Mesud, Bedayun
- HÜSEYİN, Süreyyâ (1993), *Sir Seyyid Ahmed Han or Un ka Abd*, Aligarh
- İKRÂM, S. M. (1994), *Yadgar-i Şibli*, İdare-i Sekafet-i İslamiyye, Lahor
- İKRÂM, Şeyh Muhammed (1990), *Mev-i Kevser*, İdare-i Sekafet-i İslamiyye, Lahor
- KÂDİRÎ, Muhammed Eyyûb (1988), *Urdu Nesir ke İrtika min Ulema ka Hissa*, İdare-i Sekafet-i İslamiyye, Lahor
- MANGLORÎ, Seyyid Tufeyl Ahmed (1937), *Muselmanon ka Roşen Mustakbil*, Hammadu'l-Kutbi, Lahor
- MUHAMMEDU'L-HASANÎ, Seyyid (1963), *Siret-i Mevlana Muhammed Ali Mongiri* (Bani-i Nedvetu'l-Ulema), Meclis-i Neşriyat-i İslam, Karaçi
- NEDVÎ, Seyyid Süleymân (1987), *Arab u Hind ke Taallukat*, Urdu Academy Sindh, Karaçi
- NİZÂMÎ, Halik Ahmed (1994), *Aligarh ki İlmi Hidmat*, Delhi
- ÖZCAN, Azmi (1992), *Pan İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul
- SAKSİNA, Râm Bâbû (1929), *Tarih-i Edeb-i Urdu*, Karaçi
- RIZVÎ, Seyyid Mehbûb (1976-78), *Tarih-i Daru'l-Ulum Devband*, Kutubhane-i Merkez-i İlim ve Edeb, Karaçi
- Tebzîbu'l-Ablak*, 1875, C.2, S.1
- TERİN, Rûbina (1989), *Multan ki Edebi ve Tebzîbi Zindagi min Sufiya i İkeram ka Hissa*, Multan
- TÜRKMEN, Erkan (1986), "The Turkish Elements in Urdu" Osmanlı Araştırmaları VI, İstanbul
- TÜRKMEN, Erkan (1985), "Urducada Türkçe Kelimeler", Türk Dili, Mart, Türk Dil Kurumu, Ankara
- TÜRKMEN, Erkan (1987), "Lafz-i Urdu ka Matlab or Tarihi Pasmanzar", Ahbar-i Urdu, Muktedire-i Kavmi Zuban, İslamabad/Pakistan, Temmuz, C.4, S.7